Yayın Geliş Tarihi: 09.03.2023
Yayına Kabul Tarihi: 10.11.2023

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Öztürk, Engin. "9. ve 11. Yüzyıllarda Bizans'ın Armenia'daki Din Politikası." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 74 (2023): 113-134.

Araştırma Makalesi

9. VE 11. YÜZYILLARDA BİZANS'IN ARMENİA'DAKİ DİN POLİTİKASI*

(RELIGIOUS POLICY OF BYZANTINE IN ARMENIA IN THE 9TH AND 11TH CENTURIES)

Engin ÖZTÜRK**

Öz: *Hıristiyanlığın kabulü Roma (Bizans) ile Ermeniler arasındaki tarihi ilişkiyi daha farklı ve birbirlerini yakından ilgilendiren bir noktaya taşımıştı. Bizans kendi emperyal gücüne dayanarak Ermenileri kendi merkezi devlet sistemi içine alıp onları eritmeyi amaçladı ve bunu yaparken de dini önemli bir araç olarak kullandı. Ancak Doğu'dan gelen daimî siyasi hareketler, Bizans'ın bu politikasını her zaman sekteye uğrattı. Sâsânîler'in büyük savaşı, ardından gelen İslamiyet ve bu dinin getirdiği muazzam bir hâkimiyet Bizans'ın Doğu bölgesinde hem siyasi hem de dini gücünü azalttı. Uzun bir Müslüman-Arap hâkimiyetinden sonra Bizans 9. yüzyılın ortalarından itibaren kaybettiği siyasi ve dini gücü tekrar kazanmak istedi ve Doğu'ya doğru dini bir açılım başlattı. Arap hâkimiyetini istemeyen Ermeniler Bizans'ın bu açılımına büyük bir destek verdiler ve hatta Bizans'a mektuplar yazarak onları Doğu'ya çağırdılar. Ancak bu durum Ermenileri dini bir baskıya tekrar maruz bıraktı ve yaklaşık yüz elli yıllık bir dönem Ermenilerin dini bir denge politikası izlemesine neden oldu. İniş-çıkışlarla*

* Bu makale 1-3 Haziran tarihinde I. Uluslararası Ege Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresinde "Makedon Hanedanı Döneminde Bizans'ın Armenia'daki Din Politikası" adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

** ORCID: 0000-0002-2021-1396
Dr. Türkiye, engoztk@gmail.com.

geçen bu politik dönem tesirini Ermeniler üzerinde derin bir şekilde hissettirdi, öyle ki, bu politika, Ermenilerin Anadolu topraklarına gelen ve bu toprakların yeni sahipleri olan Türklere yakınlaşmasını sağlayacaktı. Bizans ise geri dönüşü olmayacak şekilde bu sahneden çekilecekti. Biz çalışmamızda Bizans'ın Arap egemenliğinden sonra Armenia'daki dini politikasını inceleyeceğiz ve kaynaklarda bulduğumuz verileri mukayese ederek makalemizde sunmaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: *Bizans, Ermeniler, İslamiyet, Müslüman-Arap, Türkler*

Abstract: *The adoption of Christianity brought the historical relationship between Rome (Byzantium) and Armenians to a different and closely related point. By relying on its imperial power, Byzantium aimed to include the Armenians in its central state system and to assimilate them, and while doing this, it used religion as an important tool. However, permanent political movements from the East always interrupted this policy of Byzantium. The great war of the Sassanids, the ensuing arrival of Islam and the enormous dominance of this religion reduced both the political and religious power of Byzantium in the Eastern region. After a long Muslim-Arab domination, Byzantium wanted to regain the political and religious power it had lost since the middle of the 9th century and started a religious opening towards the East. The Armenians, who did not want Arab domination, gave great support to this opening of Byzantium and even wrote letters to Byzantium and invited them to the East. However, this situation again exposed the Armenians to a religious oppression and caused the Armenians to follow a policy of religious balance for a period of approximately one hundred and fifty years. This political period, which passed with ups and downs, made its impact felt deeply on the Armenians, such that this policy would bring the Armenians closer to the Turks, who came to the Anatolian lands and were the new owners of these lands. Byzantium, on the other hand, would withdraw from this scene irreversibly. In our study, we will examine the religious policy of Byzantium in Armenia after the Arab domination and try to present the data we found in the sources in our article by comparing them.*

Keywords: *Byzantium, Armenians, Islam, Muslim-Arab, Turks*

325 yılındaki İznik Konsili'yle birlikte Bizans ve Ermeniler arasında dini ilişkiler resmen başlamış oldu. Bu konsilde alınan kararlara Ermeniler de uyumluluk gösterdi ve Aryanizm'i kınadılar[1]. 381 yılındaki İstanbul Konsili'nde de Ermeniler Bizans ile aynı safta yer aldılar, hatta bu konsilin kararları Ermenilerin itikadı açısından daha iyiydi[2]. Ancak 451 yılındaki Kadıköy Konsili Bizans ve Ermeniler arasında geri dönüşü olmayacak bir yola soktu ve derin bir uçurum yarattı[3]. Bu tarihten sonra Ermeni literatüründe Bizans'ın diğer bir adı Khalkedoncular olacaktı. Sâsânîlerin Armenia bölgesinde etkin güç olması Bizans'ın siyasi olarak Ermeniler üzerinde bu dini baskıları kurmasına mâni oldu. Tabii Sâsânîler de kendi inançlarını Ermeniler üzerinde benimsetmeye çalışıyorlardı. Bu Ermeniler için sancılı bir süreçti. Ancak 7. yüzyıl ile büyük bir güç passionerliğin verdiği o coşkuyla Doğu topraklarından harekete geçti. Bu güç Müslüman Araplardı. Bizans, İmparator Herakleios ile birlikte tekrardan Armenia üzerinde hâkimiyet sağlamışken ve Ermeni kilisesini neredeyse kendi istediği biçimde şekillendirmişken, Doğu'dan böylesine muazzam bir gücün çıkması Ermenilerin tekrardan rahat bir nefes almasını sağladı. Ancak bu kısa süreli bir nefes almaydı. Arapların Armenia topraklarına girmeleri ve burada uzun bir dönem kalmaları dini açıdan Ermeniler için iyi bir durumdu[4]. Zira Arap egemenliği altında Bizans'ın Khalkedoncu öğretisine daha az maruz kalıyorlardı.

5. yüzyılda başlayan bu dini gerginlik özünde monofizit-dyofizit çatışmasıydı. Bizans bunu kendi siyasi çıkarları için bir gerekçe olarak sunarken, Ermeniler ise, tabiri caizse, hayatta kalmak için bir kalkan olarak sundu. Bizans yaşanan siyasi gelişmeleri ve farklı güç odaklarının işin içinde olduğunu görünce bölgedeki istikrarı ve bekası için tek çare olarak Ermenileri Khalkedoncu doktrinin içine çekmeye çalıştı. Ermeniler IX. yüzyılın sonlarına doğru özerkliklerini kazanarak bir prenslik kurduktan sonra kiliselerinin üzerindeki Grek Ortodoks tesirini kaldırmak istediler. Bilhassa Arapların egemenlik dönemlerinde Bizans'a sığınmış olan Ermeniler Ortodoks Greklerden dini baskı gördüler. Ancak Ermenilerin, Arapların da kendi topraklarındaki tesirlerinden rahatsız oldukları için, Bizans ile bir orta yol bulmaları gerekiyordu. Arapların siyasi gücü Bizans'ın siyasi ve askeri bir hareket yapmasına mâni olduğu için, Bizans 9. yüzyılın ikinci evresinde bunu dini bir açılımla başlattı. Bu akımın ilk öncüsü meşhur Patrik Photios idi. Ostrogorsky, "Photios, İstanbul patrikliği makamına yükselmiş olanların fikir bakımından

1 Bournoutian George, *A Concise History of the Armenian People*, California: Mazda, 2006, s.50; Öztürk Engin, *Bizans Döneminde Anadolu'da Yaşayan Ermeniler*, İstanbul: Urzeni, 2020, s.24-25.

2 Öztürk, *Bizans*, s.42

3 Öztürk, *Bizans*, s.84

4 Ter-Gheévondian Aram, "L'Arménie et la Conquête Arabe*", Bibliothèque Arménienne de la Fondation Calouste Gulbenkian*, 1986, s.774.

en önemlisi, siyaset bakımından en göze çarpıcısı ve diplomat olarak en ustası idi" der[5]. Photios, Prens Aşot'a 862 tarihinde uzun bir mektup yazdı. Bu mektup Armenia bölgesinde yaşayan Taronluların Khalkedonculuğa dönüştürülmesiyle ilgiliydi ve mektubunda bunu "Ortodoks Ermenilere – dördüncü Armenia'da yaşayan Taronlular'dan bahsetmek istediğimin farkındasınızdır – bu mektup eksiklikleri giderecektir…" bu şekilde ifade ediyordu[6]. Ermenilerin de Bizans'ın bu din politikasına karşı kayıtsız kalmadığını görüyoruz, zira Genceli Giragos eserinde şöyle bir bilgi vermektedir: "Basileios, İsmaillerin gönderdiği tacın yanı sıra Aşot'a tekrar bir taç gönderdi. Konstantinopolis patriği Photios, Tanrı'nın Haç'ından bir parça ile birlikte Aşot'a bir mektup yolladı. Aşot'un emri üzerine, *vardapet* Sahak da Photios'a güzel ve bilge dolu bir cevap yazdı".[7]

Photios'un bu teşebbüsü halefleri tarafından da devam ettirildi. Burada özellikle Patrik Nikolaos Mystikos önemli bir yer ihtiva etmektedir. Joseph Hergenröther Mystikos için "Photius'un en asil özellikleri, onun öğrencisi olan Nikholas Mystikos'un şahsında vücut bulmuştu. Hiç kimse onun kadar, Photius'un şahsında sembolleşen patriklik kavramını takip konusunda uğraş göstermemiştir" der[8]. Onun da Ermenilere mektuplar yolladığını biliyoruz, ancak elimizde orijinal Grekçe nüshalar yok ve bu mektuba Ermeni diline çevrilmiş ya da o dilde yazılmış haliyle ulaşıyoruz. Mektup tetkik edildiğinde, Mystikos'un elinden çıkmış olma ihtimali bizi biraz düşündürüyor. Zira selefi Khalkedoncu doktrini vaaz ederken, halefi Ermeni Katolikosu'nun Doğu'da ve Kafkaslardaki Hristiyanların hamisinin Ermeni Kilisesi'nin olduğunu söylüyordu, yani monofizit inancı tanıyordu[9]. Mektubun bize dönemin patriği Hovhannes'ten kalması mektubun değiştirilerek günümüze geldiğine dair şüphelenmemize neden oluyor. Zira kendi kilisesini Bizans Ortodoks Kilisesi'nden aşağı görmek istememesi normaldi. Hovhannes de bu mektuba karşılık çok uzun bir mektup kaleme aldı[10]. Mektupta Bizans'ın Armenia'nın protektoru olmasını istiyordu ve Doğu'ya büyük sefer yapılmasını talep ediyordu[11]. Bu mektup bize bir asır sonra yapılacak Haçlı Seferlerini anımsatır.

---

5 Ostrogorsky George, *Bizans Devleti Tarihi*, b.7, çev: Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 2011, s.210.

6 "καὶ τῶν Αρμενίων τοὺς ὀρθοδοξήσαντας δευτέρα πάλιν σταλεῖσα ἐπιστολή - τοὺς κατοικοῦντας τὴν Τετάρτην Αρμενίαν Ταρρωνίτασ οἶδά σε μὴ ἀγνοεῖν ὅτι λέγω..." Darrouzès Jean, "Deux letters inédites de Photius aux Arméniens," *Revue des études byzantines*, 29, 1971, s.147.

7 Kirakos Gandzaketsi, *History of the Armenian*, çev: Robert Bedrosian, New York, 1986, s.29.

8 Hergenröther Joseph, *Photius, Patriarch von Constantinopel: sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma*, Regensburg: Georg Joseph Manz, 1867, s.655; Vasiliev Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev: Tevabil Alkaç, İstanbul: Alfa, 2016, s.383.

9 *Nicholas I Patriarch of Constantinople Miscellaneous Writtings*, ed-çev: L.G. Westerink, Washington: Dumbarton Oaks, 1981, ss.32-35.

10 Jean Catholicos, *Histoire d'Arménie* çev: J. Saint-Martin, Paris: Imprimerie Royale, 1841, ss.270-282.

11 Grousset René, *Histoire de l'Arménie des originas à 1071*, Paris: Payot, 1973, s.443.

İmparator Romanos Lekapenos döneminde "Enkarnasyondan sonra Mesih'in tek tabiatı dogmasını destekleyen Ermenilerin ülkesindeki Sünik piskoposuna bir mektubun sureti" adında imparatorun emriyle gönderilen bir mektup kayıtlarda vardır[12]. Bu karşılıklı mektuplar Bizans'ın Doğu politikası için uygun zemini hazırladı ve Ermenilerin de istediği Doğu seferi bir Haçlı Seferi gibi, 927 yılında İoannes Kourkouas komutasında başladı. Bu sefer Batılı tarihçiler için Doğu'nun karşısında Batı'nın tekrar dirilişini ifade etmekteydi[13].

Bizans'ın siyasi ilerleyişi dini politikasının etkisini Ermeniler üzerinde göstermeye başlamıştı. Zira imparatorluk Sünik bölgesinde ılımlı bir şekilde karşılandı. Sünik bölgesinin katolikosu Vahan 968-69 yılında başa geçinde 'Khalkedoncularla' iyi ilişkiler kurmak ve onlarla anlaşmak istedi[14]. Ancak monofizit Ermeni taraftarları yine de çoktu ve Vahan'ı kınamak için Ani'de pek çok din adamı toplandı. Vahan bunlardan kaçmak için Vaspurakan bölgesine kaçtı[15].

Bizans'ta ruhban sınıfı her zaman laik kesim kadar itidalli ve politik olamıyordu. Ermeniler içinde de bu tarz kişiler çoktu, lakin Vahan gibi aslında orta yolu bulmak isteyenler de vardı. İmparator Nikephoros döneminde Pontos'lu ünlü Ermeni keşişi Nikon imparatorun da teşvikiyle *Ermenilerin Dinsiz Kültü Üzerine* akerbik bir inceleme yazdı[16]. Bu tarz incelemenin, daha doğrusu aşağılama içeren bir metnin bir Ermeni tarafından yazılması da hem ilginç hem önemlidir. Tabii ki bu tarz şeyler iki kesimin birbirlerine karşı zıtlaşmasına neden oluyordu. Üstelik Kars Katetrali'nde ayinlerin Gürcülerin, yani Ortodoks itikadının geleneklerine göre yapılması da istenmişti ve Ermeni lideri Apas bunları püskürtmek zorunda kalmıştı. Ermenilerin Ber bölgesine karşı barbarca tutumları, tabii olarak Grekleri öfkelendirdi, lakin bundan da öte, bunu Gürcülerin katıldığı Ortodoks Kilisesi'nin törenlerine bir hakaret olarak addettiler. Doğu'daki Ermenilerin bu tutumları, Batı'da Bizans yönetimi altında yaşayan Ermenilerin, kendilerini geçmişte olduğundan daha sıkı bir şekilde Ortodoks Grek Kilisesi'nin geleneklerine uymak zorunda bıraktı. Mösyö Tournebize'in söylediği gibi "Onları Ortodoksluğun kucağına alarak tasdik ettiler ve bazen yeniden vaftiz ettiler."[17] Kadim inançlarından vazgeçmek

12 Darrouzès Jean, "Un Recueil Épistolaire Byzantin: le Manuscrit de Patmos 706", *Revue des études byzantines*, 14, s.115.

13 Charanis Peter, *Bizans İmparatorluğu'nda Ermeniler*, çev: Engin Öztürk, İstanbul: Urzeni, 2021, s.50; Ostrogorsky, s.212; Vasiliev, s.354.

14 *The Universal History of Step'anos Taronec'i*, çev: Tim Greenwood, Oxford: OUP, 2017, s.233.

15 *The Universal History of Step'anos Taronec'i*, s.233-324.

16 *SS. Patrum qui Temporibus Apostolicis Floruerunt*, c.I, Antverpiae, 1689, s.235-236. Eserin orijinal adı 'Περὶ τῆς δυσσεβῶς θρησκείας τῶν κακίζον Αρμενίων'dur.

17 Tournebize, *Histoire Politique et Religieuse de l'Arménie*, c.I, Paris: Tyrographie Firmin, 1900, s.151.

istemeyen Ermeniler Büyük Armenia'ya[18], bilhassa Ararat bölgesi içinde olan Şirak ve Vanat bölgesine sığındılar. Ancak işin ilginç yanı, Ortodoks Grek Kilisesi'nin gelenekleri ve hatta ayinleri, Ermeni ruhbanların nazarında, Ermeni ritüellerinin Grek Kilisesi'nin nazarında lütuf bulduğundan daha fazla lütuf bulamamıştı. Grekler vaftizin bir kişi adına verildiği ve Katolikos Ananias'ın vaftizi ellerinden alanlara yeniden ad verdiğini iddia ettiler. İnsanlar o kadar patlamaya hazır barut gibiydiler ki, Grekler ve Ermeniler, uzlaşmadan söz etmeye cüret eden engin görüşlü kişileri heretik olarak görüyorlardı. Yine mösyö Tournebize'in sözüyle "…aşırılıklar diğer aşırılıkları kışkırtmış ve sürdürmüştü."[19]

Ermeniler siyasi olarak Bizans'a karşı koyabilecek güçte değillerdi. Bunun için geriye yalnızca doktrinsel alanda mücadele vermek kalıyordu. İmparator İoannes Çimiskes Ermeni bir rahip ve filozof olan Gevond'a şöyle bir mektup yazdı:

> *"Sevimli ve değerli filozof, şanlı Pantaleon'a selam! Manevi evladımız olan Şahınşah Aşot tarafından yazınımıza gelip ona kaşı duyduğumuz öfkeyi yatıştırdın ve Antsevastikli Bagratuni Bab ile 'protospathaire' Simbat Toernetzi'yi getirdiğin vakit, seni, Arap memleketinden dönüşümüzde mukaddes şehirde göreceğimize dair mektup yazmıştık. Şimdi ise, seni Tanrı'nın himayesinde bulunan şehrimizde bulmamız için gayret et. Oradan, Tanrımız Hazreti İsa'nın pabuçları ve Hazreti Yahya'nın saçları için büyük merasim tertip edeceğiz. Keza, senin, orada, bizim alim ve filozoflarımızla mükaleme etmeni görmekle sevinç duyacağımı bildiririm. Allah senin ve bizim, Hazreti İsa da bütün kullarının yardımcısı olsun."*[20]

İmparator bu mektupla Gevond'u başkent Konstantinopolis'e davet etti. İmparatorun veya kilisenin bu davetteki amacı Khalkedon doktrinini Ermeni din büyüklerine teolojik münazaralarla kanıtlamak ve onlara benimsetmekti[21]. Gevond burada kendi doktrinlerini savunma imkânı buldu. Mateos onun

18 Günümüz için tam sınırlarını çizmek zor olsa da, Büyük Armenia genel olarak Fırat Nehri'nden başlayarak batıya doğru uzanan toprakları, Arsah bölgesini ve doğuda şu anki Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ve Güney Azerbaycan dediğimiz Kuzey İran'ın bir kısmını ve günümüzdeki Ermenistan Devleti'nin bir kısmını içine alan yerdir. Detaylı bilgi için bkz. Hewsen, Robert H. "The Geography of Armenia," *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, c. 1: *The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century*, ed. Richard G. Hovannisian. (New York: St. Martin's Press, 1997), s. 15.

19 Tournebize, s.152.

20 *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev: Hrant D. Andreasyan, Ankara: TTK. 2000, s.31-32.

21 Grousset, 449-500.

Romalı (Bizanslı) filozoflarla alenen münazaraya giriştiğini ve kimsenin onu alt edemediğini söyler[22].

985-86 tarihinde Melitene [Malatya] merkezinde oturan Ortodoks Patrik'i Teodoros'un yeni Katolikos olan Haçik'e bir mektup gönderdiğini görüyoruz. Aynı şekilde Teodoros'un bu mektubuna mukabil Ermeni rahip Samuel'in de ona güzel bir cevap verdiği kaynaklarda geçer. Taronlu Stephanos Teodoros'un Ermenileri mektubunun başında 'heretik' olarak nitelediğini belirtir[23]. Ancak Mateos "Patrik Teodoros, bunu ziyadesiyle takdir etti ve bundan dolayı Rum patriki Teodoros ile Ermeni katolikosu Haçik arasında sıkı bir dostluk peyda oldu" der[24].

İmparator II. Basileios erkinin ilk dönemlerinde Ermeniler üzerinde sert bir politikası olduğu görülüyor. Zira 986 yılında pek çoklarını farklı bölgelere tehcir ettirdi ve efemine papazlar ile Sebastia metropoliti Ermeni halkına inanç konusunda baskı yapmaya başladı. Ayrıca şiddete başvurarak din adamlarına inanç konusunda işkence yapıldı ve Sebasteia [Sivas] şehrinin önde gelen din adamlarını zincire vurarak kralın sarayına teslim edildi[25].

II. Basileios Bulgarlara karşı büyük zafer kazandıktan sonra Konstantinopolis'e döndü ve bu tarihten itibaren ilk dönemki sert politikasını değiştirdi. İmparator paskalya yortusu üzerinden Bizans ve Ermeni âlimleri karşılaştırmak ve bir nevi teoloji münazarası yaptırmak istedi. Ermeniler başta bunu reddetseler de, imparatorun ikinci kez ricası üzerine onu kırmadılar ve yukarıda adı geçen rahip Samuel'i başkent Konstantinopolis'e gönderdiler[26]. Mateos burada kendi kilisesini ve mezhebini ön plana çıkarmak için abartılı bir anlatım yapmaktadır. Böyle bir dini münazaranın imparatorun huzurunda olduğuna dair Bizans kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak İmparator Basileios yakın bir zamanda Doğu seferine çıkıp hâkimiyetinde olmayan Ermeni topraklarını da alacağı için bu tarz dini ilişkiler kurmuş olabilir. II. Basileios Armenia'da planlı bir boyun eğdirme politikası gütmek istiyordu ve her açıdan güçlü bir konumdaydı. Ermeniler de bunu bildikleri için ona karşı daha esnek bir politika gütmek zorundaydılar. II. Basileios da bunu görüyordu ve o da aynı şekilde esnek bir politika sürdürdü.

22 *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.32.

23 *The Universal History of Step'anos Taronec'i*, s.253.

24 *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.40-41.

25 *The Universal History of Step'anos Taronec'i*, s.252

26 *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.46-47.

II. Basileios ve kardeşi VIII. Konstantinos döneminde Ermeniler Bizans'ın siyasi ve dini politikasından memnundu. Basileios ölmeden önce Armenia'da aldığı yerlerden sorumlu olan prensleri makamında bırakmıştı ve bu tutum kardeşi döneminde de devam etmişti[27]. Ancak III. Romanos döneminden itibaren Bizans'ın Armenia'daki dini politikası önemli ölçüde değişti. III. Romanos erkinin ilk yıllarında Antiokheia [Antakya] bölgesine sefer yaparken, orada çalışan Ermenileri görerek içlerinden önemli olan kişilere "Bu kâfir kalabalığı nedir?" diye sordu. Onlar da "Onlar dua eden, her zaman dünya barışını ve sizin sağlınızı dileyen kişilerdir" dediler. İmparator onlara dönerek "Onların dualarına ihtiyacım yok. Tüm keşişleri ülkeme hizmet için okçu olarak askere kaydedin" dedi. Bu tutum imparatorun Ermenilere bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Aristakes bu bilgileri verdikten sonra onun "önceki kralların saltanatları altındaki halklarla ne kadar alakadar olduğunu düşünmüyordu, bilakis, geçici bir buyrukla Tanrı'nın kiliselerinde değişiklikler getirmek istedi" der[28].

Armenia'nın tam kontrolü artık doktrinsel bir münazarayı gerekli görmüyordu. Durum artık üst-ast durumuna dönmüştü. Bilhassa 1045 yılında Ani'nin Bizans tarafından alınması buna güzel bir örnekti. Bizans komutanı Iasites [Asit] Ani'ye geldiğinde Patrik Petros'u eşsiz bir onurla yüceltti, kontrolü altındaki toprakları itaat altına aldı ve daha sonra Dıvin şehrine doğru çok sayıda birlikle gitti[29]. Bazı modern Ermeni tarihçiler Petros'u 'Helensever' olarak telakki eder[30]. Ancak onun Helenseverliği Bizans nezdinde pek kabul görmemiş gibidir. Zira Iasites'ten sonra görevi devralan Katakalon Kekaumenos, Patrik Petros'a aynı tavrı göstermedi. Kekaumenos bilakis imparatora onun hakkında suçlayıcı mektuplar yazdı. Bizanslı komutanların imparatoru ve saray erkânını yönlendirdiği çok açıktı. Bu suçlamalar makul görülmüş olmalı ki, imparator patriğin ikametgâhını Karin [Erzurum] bölgesindeki Ardzn [Arcn] *avanında* olmasını buyurdu[31]. Belli bir süre sonra imparator onu başkente yanına istedi. Petros'a cömert bir maaş bağladı ve onu üç yıl yanında tuttu. İmparatorun bundaki amacı Petros'un Ani'de kalırsa Ermenileri kışkırtıp dini temelli bir isyan çıkaracağından korkmasıydı. Ancak daha sonra imparator bu endişesini yenmiş olmalı ki, Petros'u serbest bıraktı ve Senekerim oğlu Atom onu şükranla kabul ederek Sebastia şehrinde ağırladı[32].

---

27 *Lastivertli Aristakes'in Tarihi – Bizans ve Türkler Arasında Ermeniler*, çev: Engin Öztürk, İstanbul: Urzeni, 2022, s.43

28 *Lastivertli Aristakes'in Tarihi – Bizans ve Türkler Arasında Ermeniler*, s.47-48.

29 *Lastivertli Aristakes'in Tarihi – Bizans ve Türkler Arasında Ermeniler*, s.74.

30 Dedeyan Gerard, *Ermeni Halkının Tarihi*, çev: Şule Çiltaş, İstanbul: Ayrıntı, 2015, s.229.

31 *Lastivertli Aristakes'in Tarihi – Bizans ve Türkler Arasında Ermeniler*, s.74.

32 *Lastivertli Aristakes'in Tarihi – Bizans ve Türkler Arasında Ermeniler*, s.99.

Patrik Petros'un ölümünden sonra kız kardeşinin oğlu Haçik onun makamına oturdu. İmparator Petros gibi ondan da endişelenmiş olmalı ki, onun da hazinelerine el koyarak Konstantinopolis'e getirdi ve üç yıl yanında tuttu. Aristakes onun Konstantinopolis'e getirilmesini şöyle açıklıyor: "Onu vergi verme yükümlüğü altına sokmak istiyorlardı. Ancak Haçik, 'Benim zamanından önce uygulanmayan bir şeydi ki ben de kabul etmeyeceğim' iddiasında bulunarak bunu reddetti." Ancak daha sonra iki keşiş çıkagelerek Bizans'ın vergi talebini kabul etti. Böylece üç yılın sonunda Haçik Üçüncü Armenia sınırında olan Tarnta adlı bir şehre gelmişti, zira imparator onun bu şehirde yaşamasını emretmişti[33].

Bizans'ın bu politikası ki Ermeniler açısından bir persekürsyondur, X. Doukas Konstantinos erki boyunca daha da şiddetlendi. Mateos, imparatorun ruhban sınıfı ile ittifak ederek Ermeni mezhebini ortadan kaldırmak ve Aziz Grigor Lusaroviç'in inancını bozmak istediğini söyler. Doukas da selefi II. Basileios gibi kendi huzurunda teolojik bir münazara yaptırmak ister. Bunun için Sasahinli rahip Hagopos'u Konstantinopolis'e çağırır. Hagopos'un münazarada Bizanslıların tarafına meylettiği görülür. İmparator bunu tasdik ettirmek için Bizans ve Ermeni kiliselerinin ittifakına dair bir yazı hazırlanmasını ister ve bunun Ayasofya'da okunmasını emreder. Ancak daha sonra Ermenilerin reisi Gagik başkente gelince bu yazıyı tanımadığını söyler ve Ermenilerin inancını izah eden uzun bir inanç beyanı takdim eder[34]. Mateos kroniğinde verdiği bu inanç beyanını abartılı bir şekilde yapmaktadır[35], ancak dikkat etmemiz gereken nokta iki kesim arasında dini politikadır. Bunun ne boyutta olduğunu ne yazık ki tam olarak bilemiyoruz, çünkü Bizans kaynakları bu konular hakkında Ermeniler gibi bilgiler vermiyor.

Mateos, Romanos Diogenes'in 1071 tarihli seferinden bahsederken de imparatorun Ermeni kilisesine yapacaklarına dair bazı bilgiler vermektedir. İmparator Sivas bölgesine geldiğinde Mateos, "Romalılar (Bizans), imparatorun nezdinde gidip Sivaslılarla bütün Ermeni milleti hakkında tezviratta bulundu" der ve devamında şöyle söyler: "Emir Gıdric hücum ettiği vakit Ermeniler bize Türklerden daha çok fenalık yaptılar."[36] Daha sonra Mateos, Gıdric'in Diogenes'e Ermeniler hakkında dediği sözü nakleder: "Millettaşlarının tezviratına kulak asma, onların bütün sözleri yalandan

33 *Lastivertli Aristakes'in Tarihi – Bizans ve Türkler Arasında Ermeniler*, s.99-100.

34 *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.128-129; *Armenia and the Crusades Tenth to Twelfth Centuries – The Chronicle of Matthe of Edessa*, çev: Ara Edmond Dostourian, New York: UPA, 1993, ss.111-120; *Bibliothéque Historique Arménienne ou Choixdes Principaux Historines Arméniens*, çev: M. Edouard Dulaurier, Paris: A. Duran, 1858, ss.135-150.

35 Bu inanç beyanı makalenin ek kısmında verilmiştir.

36 *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.141.

ibarettir. Çünkü Türk muharebesinden sağ kalmış olanlar (yani Ermeniler) (Romalılara) yardımcı olmuşlardır."[37] Mateos'a göre imparator bu sözlerle teskin edilse dahi savaştan dönünce '*Ermeni mezhebini kaldıracağına dair yemin etti. Bunu duyan manastır rahipleri, ona karşı lanet okudular ve onun, gittiği yoldan bir daha geri gelmemesini ve S. Barseğ (Basil) tarafından lanet edilen zalim Julian* [Ioulianos[38]] *gibi mahvolmasını temenni ettiler*."[39] Mateos burada abartılı bir yorumda bulunmuştur. Zira imparatorun böyle bir seferde Ermeni kilisesi ve mezhebi üzerinde bu tarz düşünceleri olması mantıklı değildir ki, sefer boyunca yanında bulunan Attaliates bu konuya dair hiçbir bilgi vermez.

Bizans merkezi yönetimi Armenia üzerindeki siyasi ve askeri otoritesini kaybetmekle dini otoritesini de kaybetti. Malazgirt'ten sonra Armenia topraklarının bir kısmında Philaretos [Φιλάρετος] adında Ortodoks bir Ermeni faaliyetlerde bulundu. Ancak onun ne Bizans merkezi yönetimiyle ne de Monofizit Ermenilerle bir bağlantısı vardı. Mateos onun için şu sözleri sözler:

> *"Bu zamanlarda şeytanın birinci oğlu olan Philaretos adlı zalim ve menfur bir prensin müstebidane hâkimiyeti başlamıştır. Bu, Diogenes'in sükûtundan sonra memleketi gasp edip zalimane hareketlere girişti. Mesih karşıtlığının öncüsü olan bu zalim adamın içine dev girmişti ve o, acayip ve menfur bir hayat yaşıyordu. O, Hıristiyanlara karşı harp etmeye başladı, çünkü o Hıristiyan olmakla beraber imansız bir adamdı. Ermeniler onu bir Ermeni olarak tanımıyorlar, Romalılar da onun kendilerinden olmasını istemiyorlardı. O, din ve adetçe bir Romalı, baba ve anne tarafından da bir Ermeni idi."*[40]

Mateos'un verdiği bilgilere bakarsak Malazgirt savaşından sonra bağımsız şekilde hareket eden Philaretos ne Bizans ne de Ermeniler nezdinde tanınıyordu. Onun Ermeni kilisesine müdahale ettiğini ve onun döneminde Ermeni Kilisesi'nin dört parçaya ayrıldığını Mateos'tan öğreniyoruz[41]. Ancak Philaretos bir Ortodoks olsa da onun Ermeni Kilisesi üzerindeki faaliyetleri Bizans ve Ortodoks Kilisesi'nden bağımsız bir hareketti.

---

37 *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.141.

38 Latince metinlerde Julianus, Yunanca metinlerde ise Ioulianos [Ιουλιανός] şeklinde geçer. M.S. 361-363 yılları arasında Roma/Bizans tahtında oturdu. Hıristiyan dini yerine eski pagan inancını canlandırmaya çalıştığı için dini literatürde ona Apostata/ Αποστάτης yani Dönme/Dönek/ Dinden dönmüş denilmektedir.

39 *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.141.

40 *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.147.

41 *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, ss.150-171.

Netice olarak, Bizans'ın 451 yılından beri açtığı uçurum bazen olumlu ve çoğu kez Ermeniler açısından olumsuz olmak üzere bu şekilde tezahür etmiştir. Bizans'ın dini politikası Ermenilerin mezhebini bir nevi onların kimlikleri hali getirmiştir. Armenia toprakları çeşitli zamanlarda çok el değiştirdiği için, hangi tarafta olursa olsun Ermeniler kendilerini bir yabancı gibi hissetmişlerdir. Bizans siyasi olarak güçlüyken böyle bir politika takip etmesi normaldi, ancak gücü zayıflayınca bu bölgedeki nüfusu kendisine çekecek cazip bir durumu yoktu. Zira uzun yıllardan beri Ermeniler onlar için 'heretik', Ermeniler için ise onlar 'Khalkedoncu' idi.

Bizans politikasının kendileri açısından olumlu sonuçları ise Anadolu'nun neredeyse her yanından Müslüman nüfusu püskürtmeleriydi. Ermeniler bu durumdan kısmen faydalanabildiler ve Arapların boşalttıkları topraklara Bizans'ın tehciri ile yerleştirildiler. Bu durum ileriki dönemler için Ermenilerin işine yarayacaktı. Ermenilerin kendisi açısından olumlu sonuçları ise, dini baskı görülse de XI. yüzyılın ortalarından itibaren gevşeyen Bizans yönetimi onlara büyük bir serbestlik sundu. Ayıca şurası şüphesiz ki, Bizans'ın bu politikası en çok Anadolu'nun yeni sahipleri olacak olan Türklerin işine yarayacaktı. Zira Türkler Anadolu'ya girdiklerinde ve yerleştiklerinde, Arapların 8. yüzyılda yaşadıkları gibi, Ermenilerin bir mukavemetiyle ve isyanıyla karşılaşmadılar ve on yıldan kısa bir sürede Khalkedon [Kadıköy] önlerine vardılar.

EK[42]

Urfalı Mateos Orta çağ Türk tarihine dair bilgi veren önemli tarihi kaynakların başında gelmektedir. Dilimize Hrand Andreasyan tarafından güzel bir çevirisi yapılmasına rağmen, bu çeviride daha çok kroniğin siyasi olayları çevrilmiş ve dini konulara değinen pasajlar çevrilmeden atlanmıştır. Yazdığımız makalenin konusunu içeren çok önemli bir mektup da Mateos'un kroniğinde geçmesinden dolayı bu önemli dini mektubu Türkçeye çevirerek makalemizde bir ek olarak sunmayı uygun bulduk. Böylece makaledeki konu bütünlüğü daha iyi anlaşılacağı gibi Mateos'un eserinde atlanmış bir pasaj da çevrilerek güzide dilimize kazandırılmış olacak.

> *"Ermeni imanına dair bu mevzuları, emperyal majeste olan sizin isteğiniz uyarınca incelemeyi gerekli görmekteyiz. Şimdi açık görüşlü bir şekilde dinleyin ve söylediklerime dikkat edin, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan tek bir Tanrı'ya dayanan Ermeni ulusunun gerçek inanç meselesini anlayın. Evvela, insanın doğası ve yaratılış nedeni anlaşılmalıdır; bu, insanı varoluşla yaratan Tanrı'yı bilmenin aracıdır. Bu inanç hakkında az çok söylenen her şeyin kötülükten geldiğini kabul etmek gerekir. Her şeyden önce, Tanrı'nın başlangıcı olmadığını ve ebedi olduğunu biliyoruz…*
>
> *Şimdi insanın yaratılışından bahsedeceğiz. Tanrı neden önce alt formları yarattı ve insanın yaşam alanını hazırladı ve tüm bunlardan sonra en son niçin insanı yarattı? Zenginliğinden tek başına yararlanmanın uygun olmadığını düşündüğü için. Böylece, büyük üstünlüğünden bereketlerini döktüğü, meleklerin ve diğer varlıkların yaratılışından [insanın yaratılışına] geçti ve peygamberin sözlerine göre: 'Yeryüzü, Tanrı'nın rahmetiyle doluydu; semalar, Tanrı'nın sözleriyle pekiştirildi, bütün erdemleri ağzından çıkan nefesinden geliyordu.' Ey muzaffer İmparator, bak, sana inanç beyanımızı açıklıyoruz; emperyal majeste ve işte bir kez daha bu mevzular hakkında söylev. Kutsal Ruh'tan ilham alanlarla aynı şekilde ve tutumda Tanrı'ya hizmet etmek ve ibadet etmek bizim görevimizdir. Zira Baba'nın Tanrı olduğunu, Oğul'un Tanrı olduğunu, Kutsal Ruh'un Tanrı olduğunu, tek bir uyum ve tek bir efendi ile üç kişi ve bir irade oluşturduğunu beyan ediyoruz. Aralarında bir alt üst durumu yoktur; biri diğerinden daha çok onurlandırılmamalıdır veya*

42 Bu inanç beyanı Andreasyan'ın Türkçe çevirisinde yer almamaktadır. Metin İngilizce ve Fransızca çeviriler karşılaştırılarak çevrilmiştir. Bkz: *Armenia and the Crusades Tenth to Twelfth Centuries – The Chronicle of Matthe of Edessa*, ss.111-120; *Bibliothéque Historique Arménienne ou Choixdes Principaux Historines Arméniens*, ss.135-150. Ayrıca bk. Öztürk Engin, *Bizans-Ermeni İlişkileri (VII-XIII. Yüzyıllar)*, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi), Danışman: Prof. Dr. Mustafa DAŞ, İzmir, 2022, s.308-314.

daha altta olmamalıdır, böylece biri kabul eder, diğeri el ele verir, üçüncüsü ise ilham verir. Dahası, her biri Tanrılığın ihtişamını eşit olarak gösterir, birliğini ayırır ve ayrılığı içinde birleşir, ki bu gerçekten insan idrakinin ötesindedir.

Bu noktada Kutsal Ruh doktrinini açıklayacağım. Kutsal Ruh'tan aydınlatıcı bir güç olarak söz edeceğiz; İlahi lütufları düşünen Evanjelist Aziz Yuhanna bunu şöyle ifade etti: 'Bütün insanları aydınlatan ve gelen gerçek ışık buydu.' O aynı zamanda avutucuydu ve hâlâ [her zaman] yegâne ışıktır, ışığı aydınlatır, Tanrı'dır ve Davud'un geçmişte gördüğü şeydir. İlahiyatçı Ioannes, şunları söylediğinde tüm bu şeylere tanıklık eder: 'Kutsal Ruh, insanların [yanlış bir şekilde Ulûhiyetin diğer kişilerinden] aşağı olduğunu düşündükleri ve Tanrı olarak Baba ve Oğul ile eşit tutmadıkları Tanrı'dır.' Bu, bizim iddia ettiğimiz Teslis ve Kutsal Ruh doktrinidir. Şimdi Tanrı bu dünyaya doğmak için geldi ve bu nedenle ne mükemmel bir çocuk ortaya çıktı; öyleyse bu noktada, [bu doktrine ilişkin] yaptığımız inancı niçin taşıdığımızı, Baba'dan Oğul'un doğumundaki mükemmelliğini açıklayacağız. Ulûhiyetin özünün babalıkta ve oğullukta eşit olduğuna inanıyoruz. Teslisin ikinci şahsı, tam gerçek manada kurtuluşumuz için geldi ve davetli kılığına girmiş kişilerin, doğruluğun babası denen onun çadırında buzağıya katıldıkları durumda olduğu gibi, görünüşte veyahut yapmacık bir şekilde gelmedi. Teslisin ikinci şahsı, Musa'dan peygamberlere ve peygamberlerden gelecek kişinin vaatlerinin yerine getirilmesine kadar bildirdiği için, başlangıcı olmayan ve yaratılmamış olarak görüyoruz. Mesih'in kutsal elçilerin huzurunda şahit olduğu olay olan kefaret işini gerçekleştirmek için aramıza gelecek. Müjde'yi yazılı olarak aldık ve bu Müjde'nin kabulünden, Tanrı'nın ikinci tezahürüne kadar, iyinin ve kötünün adil mükâfatını alınacağı zamana kadar, kutsal babalarınkilerle birlikte havarilerin hükümleri yürürlüktedir.

Ey imparator, yanlış doktrinlerle bozulmuş ve isimleri kaydedilmiş kilisenin heretiklerini nasıl lanetlediğimizi asıl şimdi dinleyin. Tanrı'nın iki Oğlu olduğunu iddia eden Valentinos'u, biri doğa ve diğeri lütuf yoluyla lanetliyoruz; o ayrıca Eski Ahit'in kötü olduğunu ve yalnızca Yeni'nin iyi olduğunu savunur ve tüm bunlardan dolayı onu lanetledik ve gerçekten de onu lanetlenmesine müsaade eder. Markion, temel unsurların yaratılmadığı ve kendiliğinden var olduğunu, dünyanın sayılardan etkilendiğini ve Tanrımızın vücudunun görünüşte var olduğunu lakin özünde gerçek olmadığını savunur; tüm bunlardan dolayı onu da lanetledik. En sapkın heretiklerden biri olarak kabul edilen Montanos, kendi şahsının Kutsal Ruh olduğunu ve aynı zamanda

kadınlarla zina yapmayı savunur; Kutsal Ruh onu lanetler ve gerçekten de onun lanetlenmesine müsaade eder. Mâni, biri iyi diğer kötü olmak üzere, ışık ve karanlık olmak üzere birbirine eşit iki ilke olduğunu savunur; onu da lanetledik. Novation, bir kişi günah işlediğinde bir daha asla af dileyemeyeceğini iler sürerek tövbe doktrinini reddeder; bu yüzden onu geri kalanıyla birlikte lanetledik ve gerçekten de onun lanetlenmesine müsaade eder.

Arius üç şahsı da korur, lakin birini diğerine nazaran daha aşağıda görür; Katolik kilisesi bizimle birlikte onu lanetler. Photinos, İsa'nın ebediyen Baba'dan değil, Meryem'den geldiğini savunur, bu yüzden onu lanetledik. Ermeni bir adı olan, yanında köpek ve eşek bulunan Nestorius, Eutyches ve Sargis'i, son gününde bu hayvanların kaderine ortak olacakları da lanetliyoruz; kutsal Katolik Apostolik kilisesi bu kişileri lanetler ve onların gerçekten lanetlenmesine müsaade eder. Ayrıca Samosatalı Paulos, Demirci Petros ve Dioskoros'u da lanetliyoruz; gerçekten de bu son iki şahıs, diğer ikisi gibi heretik görüşlere sahipse, o zaman onun üstünkörü incelemelerinin doğru olması ihtimaline karşı lanetlenmesine müsaade edilir.

Şimdi dua ve ibadet ettiğimiz çarmıha gerilmiş Mesih hakkında konuşacağız. Teslisin çarmıhta çarmıha gerildiğine ve Tanrı'nın çarmıhta acı çektiğine inanan ve bunu savunanlar, Teslis, bizim tarafımızdan ve Tanrı'nın kilisesi tarafından lanetlenmiştir. Tarafımızca saygı duyulan Tanrı'nın ve insan tabiatının [Mesih'te] birleşmesi ile ilgili [doktrinimizi] en yüce emperyal majesteleri anlayınız. Öte yandan, ilahlığın ve beşerinin [iki tabiatının] birleşmesinden sonra ayrılması Kutsal Yazılarda bulunmaz; bunu kabulleniyor ve inanıyoruz. Zira Büyücü Gregorios şöyle diyor: 'İki farklı ilkeden [tanrısallık ve beşerî] bir arada birleşmiş iki tabiat ortaya çıkarsa, o zaman kişi, dünyevi bedenini Uluhiyyet ile eşit hale getiren ve bu ikisini bir güç ve tek bir kutsallık içinde bir araya getiren birliğin ardından, yalnızca bir Tanrı, bir İsa Mesih, tek bir tabiat olduğunu iddia edebilir.' Ancak, iki tabiat neden ve ne şekilde birbiriyle ilişkilidir? Bunlar kilise babalarının çok derinlemesine incelemediği sorulardır. Zira Büyücü, Kutsal Ruh'un meydana çıkardığını, yani Tanrı'nın Tanrı'dan çıkmasını anlamayı göz ardı ettiler; Tanrı'dan gelen fevkalade biçimde Meshi'in doğuşu kavramını neden göz ardı ettiler? Kutsal patrik Basileios'un kardeşi Nyssalı kutsanmış Gregrios, insanın tabiatı hakkındaki kitabında, ruh ve bedenin birliğine ele alan üçüncü diskurunda şunları söyler: 'Kesinlikle Tanrı'nın saf Tanrı'sı ile uyumludur, bilhassa Tanrı insanlıkla birleşmek istediği için, şaşkınlık olmaksızın ve tarif edilemez bir şekilde

birleşik kaldı, lakin bu bizimki gibi bir bedenle değildi; zira bedenlerimiz pek çok unsurdan oluşuyor ve tabiatlarının bir parçası olan doğal tutkulara maruz kalıyoruz. Öte yandan, Tanrı Lafsının beden veya ruh ile değişebilen ortak hiçbir yanı yoktur; daha ziyade, onların zayıflıklarına duyarlı değildir, lakin onları kendi ilahlığıyla ilişkilendirir ve böyle yapmak, bu birliğe ulaşılmadan önce olduğu gibi, bir olmaya devam eder. Bu birleşim ve birliğin yeni realitesi, [Mesih], belirli bir şekilde kullanır; birbirine karışır, yine de tamamen farklı, karıştırılmamış, bozulmamış ve değişmez kalır; doğal tutkulara duyarlı değildir, lakin yine de eyleme geçebilir, bozulmaya ve değişmeye açık değildir, ancak yine de her iki yöne birlikte gelişir; yine de, bu tutkuların ve eylemlerin değiştirilmeden ve karıştırılmadan kalması engellenemez, zira saf olmayan bir türden her türlü değişim için yetersizdir.'

Bu doktrini desteklemek için Mesih'e karşı yazan filozof Porphyry'den alıntı yapıyoruz; zira düşmanlarımız tarafından kaydedilen bizimle ilgili ifadeler, Mesih'in bir olduğu gerçeğini kabul etmeseler de oldukça zorludur. Bu Porphyrh, derlemesinin ikinci diskurunda bu konuya dair olarak şunları yazmaktadır: 'Bir tözün, kendisini çoğaltarak, başka bir tözü tamamlayıp onun bir parçası olmasının ve yine de diğer töz ile birleştikten sonra bile kendi tabiatını korumasının imkânsız olduğu söylenemez; bu töz, bir başkasıyla olmak, kendi büyüklüğünü değiştirmek, daha ziyade bir araya gelme eylemiyle kendisiyle birleşmiş olan tözleri değiştirir.' Porphyry'nin ruh ve bedenin birliği hakkında söylediği şey işte budur. Eğer bu sözler gerçekten de ruha ve onun önemsizliğine dair olarak doğruysa, ebediyen eşsiz ve gerçek tinsel Tanrı Lafsına uygun daha ne olabilirdi; bu öğreti, Tanrı Lafsının insanla birliğini kötüleyen heretikleri susturur, zira onlar pek çok saçma görüşe sahip olan putperestler gibidirler.

Bu nedenle, söz konusu doktrini başka bir anlamda iki tabiatın değiştirildiğini veyahut karıştırıldığını ileri sürerek devam ettiren Hıristiyanlar ve diğer imanlı kimseler, bunları lanetlesin. Bir kimse Kutsal Bakire olan Theotokos Meryem'in Tanrılığa uzak bir konumda olduğunu iddia ederse, ona lanet olsun. Bir kimse Mesih'in Bakire'den bir tüp gibi geçtiğini veyahut onun içinde ilahi ve insani olarak aynı anda yaratıldığını söylerse – ilahi bir şekilde, insansız olarak tasarlandığı için ve insani olarak, tabii bir doğumla doğduğu için – ona lanet olsun. Bir kimse, beşerî tabiatının önce yaratıldığını ve sonra Tanrı'nın onun içinde yaşadığını söylerse, Tanrı'nın doğumunu sürdürmediği, bilakis onu reddettiği için kınansın. Bir kimse, biri Baba Tanrı'dan, diğeri de anneden iki oğul iddia ederse, ikisi de tek ve aynı

değildir, onu imanın mirasından dışlasın. Zira Mesih'te Tanrı ve insan olarak iki tabiat vardır; lakin ne iki oğul ne de iki Tanrı vardır, yalnızca bir Tanrı vardır; dahası, Samosatalı Paulos, biri içsel, diğeri dışsal insan olduğunu iddia etse de, onda iki insan yoktur.

Kısaca konuşmak gerekirse, Kurtarıcı'nın pek çok unsurdan oluştuğunu söyleyebilirim, lakin aynı anda görünmez ve görünür değildir veyahut zamanın dışında ve zamanla sınırlı da değildir; bir şey dışında onda farklı bir şey yoktur: aynı hanede birbirine bağlanan iki kişi vardır, Tanrı insan olur ve insan da Tanrı; bu [anlaşılmaz gizem] başka türlü nasıl ifade edilebilir? Teslisin farklı Kişilerden olduğunu iddia ediyoruz, ancak bir Kişiyi diğeriyle karıştırmıyoruz; aynı şekilde, iki tabiat Mesih'te bir hale getirilir ve aynı ilahta yer alır. Bir kimse, bir peygamber olarak Mesih'in lütuf içinde doğduğunu, lakin iki tabiatın tabii birliği yoluyla doğmadığını iddia ederse, onu, bilhassa da hatasında ısrar ederse, Mutlak Olan tarafından lanetlenmiş olanlar arasında kabul edilsin. Bir kimse çarmıha gerilmiş Mesih'e ibadet etmezse, onun lanetlenmesine izin verin ve ilahın öldürülmesiyle mahkûm olsun [yani çarmıha gerilsin]. Bir kimse, putperestlerin sapkın kitaplarında belirtildiği gibi, lakin vaftizinden veya ölümün ve dirilişinden sonra Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilmeye layık olduğunu iddia ederse, lanetlenmesine izin verin. Bu tür heretikler için, bir başlangıcı olan, ilerleyen ve nihayet mükemmelleşen varlığın Tanrı olmadığını iddia ederler, ancak bunu, kendisinde zuhur eden kademeli değişimler nedeniyle söyler. Bir kimse Mesih'in bedenini bir kenara koyduğunu ve yalnızca ilahiliğini bedeninden soyutlayarak koruduğunu ve böylece giydiği bu giysiden kendisini çıkardığını iddia ederse, şu anda ve ikinci gelişinde ihtişamıyla görünmeyeceğinden [onu diyenin lanetlenmesine izin verin]. İçine giymiş olanla değilse, o zaman bedeni şu an nerede?

Bedeninin güneşe yerleştiğini söyleyen ve böylelikle şerefe haiz olmayanı onurlandıran Manikheanların zırvalıklarını reddediyoruz; atmosferdeki havaya ve şimşeğe benzer şekilde, bu bedenin doğada dağıldığına ve çözüldüğüne [onların yaptıkları gibi inanmıyoruz]; Zira Tanrı görünmez olduğundan, bedenin dokunulabileceği veyahut yeniden dirilmediği ve eski yaralarının görülmeyeceği [fikrini de reddediyoruz]. Bilakis, Tanrısallığının insanlığı üzerinde zafer kazandığı bir tezahürde Tabor Dağı'nda müritlerine göründüğü gibi, bütünüyle biçimlendirilmiş bedeni ile geldiğini iddia ediyoruz; siz emperyal majestelerine bildirmek istediğim şey işte bu inançtır. Bir kimse Mesih'in bedeninin gökten indiğini iddia edere, onun lanetlenmesine izin verin, zira göksel bir

beden gökten ve dünyadan bir yeryüzü bedeni gelir; oradan inmeyen hiç kimse, yani İnsanoğlu göğe yükselmez. Burada söylenecek daha fazla şey varsa, zihinlerimizi aydınlatmak için her şeyin Mesih vasıtasıyla var olması ve Mesih'in kalplerimizde yaşaması anlamında ilahi birliği açıklamak gerekir.

Şimdi çarmıha gerilen Mesih ve çarmıha gerilişi hakkındaki çok meşhur olan siz majestelerine aşağıdaki yakarma ile açıklamak istiyoruz: 'Ey bizim için çarmıha gerilen Sen'; ibadet görevimiz sırasında, Oğlu bizim için çarmıha gerilen Tanrı'ya üç kez şükrederken bu yakarışı tekrarlıyoruz. Bir kimse Mesih'in Baba ya da Kutsal Ruh nedeniyle hareket ettiğini düşünürse veyahut üçünün de tutkuyla aynı oranda acı çektiğini ve üçünün de çarmıha gerildiğini iddia ederse, üç Tanrı iddia etmekle suçlanacaktır. Ancak, yalnızca Oğul'un hayırhah olduğunu beyan ederse, Müjdelerde yer alan şu sözleri reddederiz: 'Biri benden veya sözlerimden utanırsa, İnsanoğlu ondan utanacaktır.' Bu pasaj, Mesih'i itiraf etmelerine rağmen, çarmıha gerilme için Tanrı'ya şükranlarını gizleyenlere atıfta bulunmaktadır; bu insanlar çarmıha gerilmeden utandıkça, Mesih de mahşer günü onlardan utanacak. Farzı misal, ilahiyatçıların babası Grigorios, 'Tanrı çarmıha gerildi, güneş karardı' dediğinde, çarmıha gerilmeyi nasıl reddedebiliriz? Ancak, Baba ve Kutsal Ruh'u bir araya getiren varsa, onun lanetlenmesine izin verin.

Şimdi başka bir konuya geçelim, ekmeğin ve şarabın gizemine dahil olan eylemi münakaşa edelin. Mesih, bize – ihanete uğramış olduğu gece – dağıtmak için mayasız ekmek ile birlikte saf kadehi neden alıp bedenini ve kanını kendisinin anasına takdis etmemiz emrini verdi? burada tanıklığından alıntı yaptığımız kutsanmış Ioannes Khrysostom, Ferisilerin yazılarına atıfta bulunarak Müjdeler üzerine yaptığı yorumda şunları söylüyor: 'Diğer şeytani heretiklerin Mesih kökünü kazdı; bu yüzden dirilişinden sonra yalnızca [saf] kadehi ve mayasız ekmeği aldı; zira şarap, yalnızca şarap su değil, üretmesine rağmen kutsal ayinlerde su kullananların da olduğunu söyledi.' Bu yüzden bize eskiden intikal eden bu kullanıma bağlı kalıyoruz. Şimdi, Mesih'in tarafında açılan yaradan iki tür sıvı aktığı için, çoğu şarapla suyu karıştırdı, zira kanla su çıktı; ayrıca kutsiyet bedenle birleştiği için mayalı ekmeği benimsemişlerdir, lakin bu kullanımı haklı çıkarmak için yanlış bir yorumda bulunmuşlardır. Su ve kanı refere ederek, kutsanmış Ioannes, Mesih hem yaşadığı hem de öldüğü için suyun mükemmel ölümlülüğü ve kanın mükemmel canlılığını ifade ettiğini söyler. Zira onun insanlığı, tanrısallığından ayrı değildir, halihazırda kanıtladığımız gibi, bir birlik oluşturur. O artık bir insan değil, aynı zamanda Tanrı ve insandır,

ebediyetten önce var olur, lakin bu haldeki bir bedenle ilişkilendirilmemiştir. Kurtuluşumuz için insan bedenine girdiği zaman; tanrısallığı değil, bedenindeki tutkuya maruz kaldı; bedeninde sınırlandırılmış, lakin kutsallığında sınırsızdır; o bir ve aynı zamanda göksel ve karasaldır, görülebilir ve görünmez, sınırlı ve sınırsızdır – hepsi öyledir ki, kendisi hem nihai hem de ebedidir ve yine de insan ve Tanrı'dır. Bu nedenle, yalnız Tanrı'ya ibadet eder ve beyan ederiz. İlahiliğin ve insanlığın bölünmez birliğine, Teslis yerine bir dördüncüyü getirmekten korktuğu için insanlığa ibadet edilmemesine veya kurtuluşun Tanrı yerine yalnızca bir insanın ölümü ve kanının dökülmesiyle gerçekleştiği görüşünü ortaya koyduğuna inanıyoruz.

Şimdi İsa'nın Doğuş Yortusu ve oruç tutmakla ilgili ne söyleyeceğimize kulak verin. Bizden farklı zamanlarda kutladığınız bu yortulara atıfta bulunarak, evanjelist ve havari Aziz Luka'nın: 'Mesih otuz yaşındaydı' pasajını takiben, Mesih'in doğum zamanındaki konumunuzu desteklemek için ana argümanınız olarak kullanıyorsunuz; bu, İsa'nın doğum gününün aynı gününde vaftiz edildiğini ve otuzuncu yılını tamamladığında görevine başladığını açıkça gösterir. Şimdi Zekeriya'nın [Zekeriya] sessizliğinin süresi yüz seksen gün olarak kabul edildiğinden, Annunciation Yortusu'nun yirmi beş Mart'a getiren, Meryem Ana'nın hamileliğinin iki yüz yetmiş altı günü bu dönemden hesaplanır ve ilk doğan bebeğin hamileliği için on aylık bir süre tanıyarak – tüm hesaplamalar, Aralık ayının yirmi beşinde Mesih'in Doğuşu'nda sabitlenir. Şimdi önce Levililer ve ardından Müjdeleri inceleyelim. Levililer şöyle der: 'Bu, sizin için kutsal olacak ve senede üç kez kutlayacak olan, bana adanan bir bayramdır. Bütün erkek çocuklarınız bana sunulacak ve Tanrı'ya adak sunacaksınız.' Metin devam ediyor: 'Altıncı ayın ilk günü sizin için kutsal olacak ve aynı ayın Mişkan [veya Çadır Tapınak] Yortusu olarak adlandırılan on beşi sizin için kutsal olacak. O gün hiçbir zelilce iş yapmayacaksınız. Sebt istirahati denen yedinci gün de sizin için kutsal olacaktır. O gün hiçbir zelilce iş yapmayacaksınız. Bunlar Kutsal Kitabın sözleridir. Şimdi Zekeriya'nın sessizliği yedinci ay olan Tişri ayından kalmadır. Aziz Paulos'un sözlerine göre, bu, başrahibin kutsalların kutsalına girdiği ve bu yalnızca yılda bir kez gerçekleştirdiği Kefaret Günü'dür. Zekeriya'nın bugün karısıyla cinsel ilişkiye girmesi haramdır, zira o yıl boyunca başrahipti, ayrıca Kutsal Mişkan Yortusu yaklaşıyordu ve tüm İsrail orada toplanmıştı. Tüm bunlardan dolayı ve Mişkan Yortusu'nun yedi gün kutlanması gerektiğinden, başrahibin halkı terk edip evine gitmesi, dahası, evi çok uzakta olduğundan ve Kudüs'te olmadığından mümkün değildi. Evanjelist Aziz Luka, şunları söyleyerek tüm bunları

doğruluyor: 'İnsanlar Zekeriya'yı bekliyorlardı ve tapınakta neden geciktiğini merak ettiler. Rahiplik görevinin süresi sona erdiğinde evine döndü.' Evanjelist devam ediyor: 'Bugünlerde eşi Elişeba hamile kaldı.' Tüm bunlar, Zekeriya'nın karısıyla kesin bir şekilde, bayram günlerinin kutlamalarından sonra ilişkiye girdiğini ve bu sözlerin daha fazla ispat edilmesi için evanjelistin bir kez daha yinelediğini açıkça göstermektedir: 'Rahiplik görevinin zamanı sona ermişti'; ardından ekleyerek: 'Bu günlerde eşi Elişeba hamile kaldı.' Tanrı'nın insanlara yalnızca yortu değil, ayın ilk günü akşam da kendilerini arınmalarını ve ona ibadet etmeleri emrettiğini bilmeyen akla sahip insan kimdir? Nasıl oluyor da iki mühim yortu arasında başrahip karısıyla cinsel ilişkiye girmek için halkı terk edip evine gidebiliyor? Evanjelist, Meryem'in ayrıldıktan sonra Yahuda kabilesinin bir kasabasına doğru tepelere gittiğini açıkça anlatır; orada Zekeriya'nın evine girdi ve yortunun aynı gününde Zekeriya karısıyla ilişkiye girdi. Şimdi bunun, Tişri ayının Zekeriya'nın sessizliği sırasında, yani Eylül'ün yirmi beş veya Tişri ayının yirmi ikisinde Elişeba'nın gebe kalmasını ve hamileliğin gerçekleştiğini anlayın. Şimdi, Elişeba'nın gebe kalmasından itibaren yüz seksen gün olan altı ayı hesap ederek, Kutsal Bakire Meryem Ana'nın müjdelemesinin yapıldığı Roma takvimine göre Nisan'ın altıncısı olan ayın on altıncı gününe ulaşırız. Sonra, ilk doğan bebeğin hamileliği için on aylık bir süre tanıyarak ve müjdelemeden itibaren iki yüz seksen altı günü hesap ederek, Roma takvimine göre Ocak ayının altıncısı olan Eylül'ün yirmi birinci gününe ulaşırız. Şimdi bu, savunduğumuz, sarsılmadan ve ebediyete kadar sağlam bir imanla durduğumuz doktrindir.

Şimdi Arajavork orucu hakkında konuşacağız, zira bu konuda Romalılar ile milletimiz arasında çok fazla zıddiyet, ayrılık ve çatışma yaşandı. Arajavork orucu ile ilgili olarak, onunla Lent arasında temel bir fark yoktur, zira eski rahipler bu orucu Lent'ten ayırarak, insan doğasının zayıflığını göz önünde bulundurarak; ilk önce kutsallık içinde yapılmasını buyurmuşlar, şarap ve yağdan bahsetmemek için şarap üretiminden susama kadar her türlü erzakın tüketimini yasaklamışlardı; daha sonra, halk bu katı emre uyamadığı için, bu eski rahipler bir süre ara vermeye izin verdi. Bu orucun yerleşmesi için yukarıda özetlediğimiz sebep, onun tesisi açısından bir başka önem daha atfedilse de kâfidir. Beş günlük bu orucun ilk olarak insanın fani olarak cennetteki beş duyusuyla günahları için kefaret olarak vaaz edildiği söylenir; bunun, Hıristiyanlar tarafından uygulanan tüm oruçların temeli olduğu ve aynı zamanda en üstün perhiz olan Lent'e bir adım gitmektir. Aynı şekilde Ninova halkı da günahlarına beş günlük bir oruçla kefaret ettiler ve

böylece şehirlerini yıkımdan kurtardılar. Ayrıca, Kudüs patriği Kyril, [inanca dahil olanlar için] vaftizden beş gün önce oruç tuttu. Aklı usandıracağı için, bu orucun burada alıntı yapmanın gereksiz olduğunu düşündüğüm başka iddia edilen nedenleri de var. Bu orucun imana bir aykırılığı yoktur; bilakis, emirlerini yerine getirmeye hizmet eder ve ayrıca beş günlük bir perhizden dolayı kimse suçlanamaz. Bu oruç boyunca, İmparator Theodosios erki döneminde Bagrevand bölgesinde Muhammed'in oğulları olan Hacer'in torunları tarafından öldürülen hakiki şehit komutan Aziz Sargis'in yortusunu kutladığımız gün hariç, bu yiyeceklerden hiçbirini yememeniz iyi olur. Elbette, bu adam bir köpeğe tapan mürtet eşek sürücüsü Sargis değildir. Biz Hıristiyanlar için andığımız hakiki şehit Aziz Sargis'tir. Dolayısıyla bu konuda bizim nazarımızdan ayrılık veyahut bir kara çalma yoktur. Şimdi, tüm bunları Arajavork orucu ile ilgili olarak söyledik, böylece tüm bu sözler gerçek ve öz bir inanç beyanı olarak anlaşılabilsin; bu inancı, bugünden mahşer gününe kadar, bugün ve gelecekte de devam ettirerek sürdürüyoruz ve sağlam bir şekilde duruyoruz. Efendimiz İsa Mesih kullarıyla birlikte olsun; O'na kutsanmış ve kıyamet gününe kadar kutsanacak olan kutsal kilise tarafından şan ve şeref verilecektir. Âmin.''

KAYNAKÇA

Armenia and the Crusades Tenth to Twelfth Centuries – The Chronicle of Matthe of Edessa. (1993). Ara Edmond Dostourian (Çev.). New York: UPA.

Bibliothéque Historique Arménienne ou Choixdes Principaux Historines Arméniens. (1858) M. Edouard Dulaurier (Çev.). Paris: A. Durand.

Bournoutian George, (2006). *A Concise History of the Armenian People*. California: Mazda.

Charanis Peter, (2021). *Bizans imparatorluğu'nda Ermeniler*. Engin Öztürk (Çev.). İstanbul: Urzeni.

Dedeyan Gerard, (2015). *Ermeni Halkının Tarihi*. Şule Çiltaş (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Grousset René, (1973). *Histoire de l'Arménie des originas à 1071*. Paris: Payot.

Hergenröther Joseph, (1867). *Photius, Patriarch von Constantinopel: sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma*. Regensburg: Georg Joseph Manz.

Hewsen, Robert H. "The Geography of Armenia," *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, c. 1: *The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century*, ed. Richard G. Hovannisian. (New York: St. Martin's Press, 1997).

Jean Catholicos. (1841), *Histoire d'Arménie*. J. Saint-Martin (Çev.). Paris: Imprimerie Royale.

Darrouzès Jean (1956). "Un Recueil Épistolaire Byzantin: le Manuscrit de Patmos 706", *Revue des études byzantines*, 14, 87-121.

Darrouzès Jean, (1971). "Deux letters inédites de Photius aux Arméniens," *Revue des études byzantines*, 29, 137-181.

Kazhdan Alexander. (1991) *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Cilt 1-3). New York: OUP.

Kirakos Gandzaketsi. (1986). *History of the* Armenian. Robert Bedrosian (Çev.). New York.

Lastivertli Aristakes'in Tarihi – Bizans ve Türkler Arasında Ermeniler. (2020). Engin Öztürk (Çev.). İstanbul: Urzeni.

Nicholas I Patriarch of Constantinople Miscellaneous Writtings. (1981). L.G. Westerink (Ed-Çev.). Washington: Dumbarton Oaks.

Ostrogorsky George, (2011). *Bizans Devleti Tarihi*. Fikret Işıltan (Çev.). Ankara: TTK.

Öztürk Engin, (2020). *Bizans döneminde Anadolu'da Ermeniler*. İstanbul: Urzeni.

Öztürk Engin, *Bizans-Ermeni İlişkileri (VII-XIII. Yüzyıllar)*, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi), Danışman: Prof. Dr. Mustafa DAŞ, İzmir, 2022.

SS. Patrum qui Temporibus Apostolicis Floruerunt, c.I, Antverpiae, 1689.

Ter-Gheévondian Aram, (1986). "L'Arménie et la Conquête Arabe", *Bibliothèque Arménienne de la Fondation Calouste Gulbenkian*.

Ter-Ghewondyan Aram, The Arap Emirates in Bagratid Armenia, çev: N.G. Garsoian, Lisbon, 1976.

Tournebize, (1900). *Histoire Politique et Religieuse de l'Arménie* (Cilt I). Paris: Tyrographie Firmin.

The Universal History of Step'anos Taronec'i. (2017). Tim Greenwood (Çev.). Oxford: OUP.

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). (2000). Hrant D. Andreasyan (Çev.). Ankara: TTK.

Vasiliev Alexander, (2016). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Tevabil Alkaç (Çev.). İstanbul: Alfa.